

ФОРМИРАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ИЗПЪЛНИТЕЛСКА ЗАДАЧА ПРИ ИЗУЧАВАНЕ НА БАСНИ

Гая Данчева, Анна Петрова

Съвременността изисква от образованието да подготвя личности, притежаващи способности за активно общуване. Развитието на речево-комуникативните умения е една от основните задачи на обучението по български език и литература. Училището предоставя възможности за комуникативно развитие, но те все още не се оползотворяват напълно.

Понякога комуникативното обучение се извършва самоцелно, без да се потърси необходимият синхрон във всички аспекти на езиковото и литературното обучение.

Учителите и учениците не са съвсем наясно с дидактическите механизми за съобразяване на словесно-изпълнителската дейност с изискванията на речево-комуникативния подход и с възможностите за включване на тази дейност в процеса на усъвършенстване на комуникативните умения.

Комуникативният подход към анализа, предхождащ и подготвящ изпълнението на литературна творба, както и към словесно-изпълнителския акт, би могъл да подпомогне и възприемането, и изпълнението на литературната творба.

Лингвисти, психолози, социолози, педагози изследват речта като средство за постигане на цел в процеса на общуване. И въпреки че това е познато на учителите, изпълнението на литературно произведение не се осъществява според естествените механизми на речевото общуване.

Художествената творба може да се разглежда като действие, доколкото тя представя своеобразен комуникативен акт, чрез който се осъществява въздействие върху възприемащия.

Изпълнението на литературна творба се подчинява на законите, валидни за речевата комуникация въобще. Звучащото слово на изпълнителя трябва да бъде действено, убеждаващо, т. е. да оказва целенасочено въздействие върху слушателя като го подтиква към промяна. Необходимо е в речта на изпълнителя да се съдържа осмислен волев импулс, насочен към слушателите, въздействащ на техните чувства, мисли, воля, поведение. За да бъде речта действена, за да бъде въздействието целенасочено, изпълнителят трябва да знае какво иска да постигне, да осъзнае цел-

та на своето изпълнение, да установи изпълнителската си задача.

Всеки изпълнител, пристъпвайки към определено произведение, трябва ясно да осъзнае защо го изпълнява. Създателят на литературната творба кодира в художествения текст своята комуникативна цел, насочена към читателите. По образец на авторската декларация и изпълнителят трябва да формулира целта си, отправена към слушателите.

Истинското значение на произнасяните думи и фрази се уточнява в конкретната ситуация, техният смисъл се определя от намерението на говорещия в условията на общуването.

Целта на изследването е да изясни възможността да бъдат формиращи у учениците умения за определяне на изпълнителска задача и за действие чрез словото. Изучаването на басни в пети клас предоставя благоприятни условия за обучение с такава насоченост.

Ръководим се от мнението, че ако при изучаването на басни литературният анализ се комбинира с изпълнителски, това ще подпомогне конкретно-ситуативното възприемане на художествената творба и съответно – умението да се осъзнава действието на словото и способността да се поставя, преследва и постига комуникативна задача в изпълнителския акт.

Целта налага следните задачи:

– да се изяснят проблемите в изпълнителската дейност в училище и взаимовръзката им с поставянето на цел на изпълнението;

– да се проучат възможностите за формиране на умения за определяне на изпълнителска задача при изучаване на басни в пети клас;

– да се провери дали осъзнаването на действената задача и преследването ѝ се отразява върху характера на претворяването.

Констатациите и анализите са направени въз основа на педагогически експеримент, проведен при естествени условия.

Експерименталната работа е извършена в Основно училище “Стефан Караджа” в гр. Варна. Предварителен етап на експеримента е проведен през ноември 1999 година с 60 ученици от VI^a, VI^b и VI^b класове. Основният етап на експеримента, апробирането на цялостен усъвършенстван вариант на дидактическия модел, е осъществен с 19 деца от V^b клас през януари 2000 година. Педагогическият експеримент в основния му вариант е осъществен в общоприетите три етапа – начален (констатиращ), обучаващ (формиращ) и заключителен (контролен).

В предварителния етап на опитната работа констатациите се извършват в две направления – преценяват се изпълнителските способности на децата в процеса на претворяване на литературна творба и във

връзка с това – уменията им да определят комуникативните цели на словесно-изпълнителския акт.

На децата от VI клас е поставена задача да изпълнят наизуст изучавано литературно произведение.

Изпълнението на литературни творби от учениците разкрива проблемите не само при словесно-изпълнителската дейност, но и при възприемането на художествената литература. Констатираните слабости са валидни както за децата от експерименталните класове, така и за словесно-изпълнителската дейност в училище въобще.

Основно мисълта на учениците е ангажирана с акта на възпроизвеждане на текста. Старанието им е да повторят думите без да ги забравят или да сгрешат.

Явно целта на децата се ограничава в желанието да се харесат на учителя. (В началната училищна степен изпълнението наизуст е било средство за оценка.)

Тъй като не осъзнават комуникативните функции на звучащото слово, в процеса на изпълнението учениците съобщават текста, без той да бъде схванат като средство за общуване.

Причините за неуспеха при интерпретацията на текста се открояват при опита на децата да формулират целта си при изпълнението.

На учениците от VI клас при изучаването на народни песни е дадена задача да определят с каква цел

ще изпълнят творбата (“Два са бора ред поредом расли”, “У Недини слънце грее”). Групирането на отговорите подпомага типологизирането на проблемите в действия анализ и в словесно-изпълнителската дейност в училище. Формулировката на изпълнителската задача дава основание за изводи за разбирането на комуникативната същност на речевия акт.

Изпълнителите често схващат целта си само като запомняне и възпроизвеждане на текста: “Аз искам да изпълня песента “Два са бора ред поредом расли” на госпожата по български език, защото сме я взели в час по литература” (Яни Г., VI^a) “Целта ми ще бъде да покажа, че съм я запомнил добре и да я рецитирам изразително” (Диана В., VI^b).

Целта на изпълнението се разбира от учениците като необходимост да се харесат на учителя: “Аз искам да изпълня песента “Два са бора ред по редом расли” на госпожата, защото искам да ѝ покажа, че мога да го казвам изразително” (Петя К., VI^a) “...да докажа на госпожата, че мога да изпълня изразително песента” (Таня, VI^a).

Вариант на това е и демонстрираното намерение да получат висока оценка: “Целта ми е да получа по-висока оценка в бележника” (Цветан М., VI^a) “...ще се постарая да получа висока оценка” (Петър Ф., VI^a).

Подобно е и желанието с таланта си да се наложат пред съучениците си, да се утвърдят в социума: *"Целта ми ще бъде да впечатля публиката с изразителното ми изпълнение"* (Златина С., VI^a) *"...да мога да впечатля слушателите си"* (Мая А., VI^a).

Учениците търсят изразителността в "гладкото" изказване на текста: *"Да го изказвам добре да не се запъвам и да говоря изразително"* (Пламен А., VI^b) *"Моята цел ще бъде да го изпълнявам гладко и изразително"* (Христина, VI^b).

Като подход за постигане на изразителност на изпълнението децата определят спазването на препинателните знаци: *"Трябва да се спазват препинателните знаци, за да се чете изразително..."* (Елица Г., VI^b) *"Трябва да бъде изразително, да се спазват знаците"* (Иван П., VI^b).

Децата търсят "правилната" интонация.

Самоцелното отношение към речевия акт е изразено комплексно в следния отговор: *"Целта ще бъде при изпълнение да мога да го чета, казвам наизуст изразително, да спазвам знаците и да мога да спазвам интонацията..."* (Рафаил З., VI^b).

По традиция се търси "какво е искал да каже авторът": *"...да опиша смисъла на стихотворението какво иска да каже автора с него"* (Дарина Й., VI^b).

Рядко целта е определена според комуникативната функция на реч-

та и е отправена към слушателите: *"Аз си поставям при изпълнението на "Два са бора ред поредом расли" целта да породя в слушателя нежни и мили чувства. Бих искала моите слушатели да разберат, че от брат и сестра няма по-близки и че обичта и загрижеността между хората не бива да бъде пренебрегвана"* (Илияна С., VI^b) *"И така както братя и сестра борове и ела се обичат, трябва да се обичат хората и да се защитават"* (Ивайла С., VI^b).

Някои от отговорите разкриват удоволствието и удовлетворението от самия изпълнителски акт: *"...бих желала да я изпълня пред много хора"* *"Ще изпълня песента "Два са бора ред по редом расли" хубаво, за да удовлетворя самата себе си, както и околните"* (Сабина Р., VI^b).

Проявява се хедонистичната функция на общуването чрез изпълнението като творчески и социален акт: *"Моята цел ще бъде да направя тъжните хора щастливи, да няма лошотия на този свят"* (Богомила В., VI^b) *"Искам слушателите да почувстват любов, щастие и красота"* (Маринела, VI^b).

Адресите на въздействие чрез художествената творба са различни. В някои случаи адресатът се схваща просто като публика: *"...на своя клас и на госпожата ми"* (Сабина Р., VI^b). Но все пак учениците насочват вниманието си и към необходимата за словесното общуване комуникатив-

на “барьера”: *“...на близък човек (брат, сестра), които са разделени”* (Илияна Ст., VI^б).

Посочените проблеми, свързани с процеса на претворяване на литературна творба, са общовалидни за педагогическата практика.

Вторият вариант на констатиращия експеримент бе проведен в V^б клас като начален етап на цялостен педагогически експеримент.

Насочваме се към анализ на уменията за възприемане и за изпълнение на литературна творба във връзка с изучаването на басни, тъй като този жанр представя ясни авторски послания и предполагаме, че учениците ги осъзнават адекватно, което ще подпомогне както субективното ситуативно възприемане, така и изпълнителската практика.

Осъзнаването на основната идея, която при басните е и самостоятелно изведена, подпомага формулирането на изпълнителска задача и преследването ѝ.

Във вариантния модел на началния констатиращ експеримент се изясняват възможностите на децата да декодират съдържанието на баснята. Проверява се способността за формулиране на действени задачи за изпълнение на творбата. Анализират се изпълнителските умения на децата и в частност – уменията им за общуване и въздействие чрез словото.

След възприемане на първата изучавана басня на Ст. Михайловски – “Секира и търнокоп” на учениците

се поставя въпрос: “На кого искате да разкажете тази история, искате ли да промените нещо у него.” Зададен по такъв начин, въпросът провокира изразяването на евентуално осъзнатата комуникативно-действена цел.

Баснята “Секира и търнокоп” носи ясни за децата идеи, което предизвиква сравнително леко и сполучливо определяне на изпълнителската задача. Явният подтекст на баснята, разбираемият алегоричен смисъл, действителното предназначение на жанра, подпомагат осъзнаването на комуникативната цел.

За това учениците сравнително лесно определят задача за изпълнение на баснята: *“Аз ще рецитирам баснята на мързеливия човек с цел той да стане работлив”* (Валентин Ж., V^б) *“Аз искам да променя Мартин така че да си изпълнява уроците и домашните”* (Бисер, V^б) *“Бих искал да променя човека, който е мързелив и да стане трудолюбив човек, за да може да се оправи по-нататък в живота”* (Артюн К., V^б). Често обаче във формулировките на задачите се използват глаголи като “да изразя”, “да покажа”, “да докажа”, които не изразяват действено отношение към слушателя, не визират желание за промяна.

Изпълнението на басните от децата представя проблеми като отбелязаните в VI клас. Безпокоят и самоцелното изговаряне на текста, и липсата на контакт със слушателите, и преднамерено търсените интона-

ции, и хиперболизираното демонстриране на емоции. Конфликтът между героите в баснята провокира децата към превъплъщаване в роли и към смесване на изразните средства на словесно-изпълнителското и театралното изкуство.

Обучаващият етап на педагогическия експеримент е проведен с учениците от V^б клас. Обучението е насочено към формиране на необходимите умения за определяне на действителните задачи на басните, което да подпомогне разбирането и изпълнението на творбите.

Изучаването на баснята в V клас е обособено поради близостта на този епически жанр с народните приказки. Обучението е организирано в осем часа. Разясняват се особеностите на баснята като жанр. Учениците се запознават с майсторите на баснята Езоп и Лафонтен. Насочват вниманието си към най-известния български баснописец Стоян Михайловски. Изясняват се изразните средства в жанра – олицетворение и алегория. Сравняват се басните и приказките за животни. В отделен час учениците изпълняват басня като се учат да общуват със слушателите и да осъществяват целенасочено въздействие. Драматизират се и се инсценират басни, при което се схваща променената позиция на децата като участници в театрално игрово взаимодействие. Осъзнавайки конфликта в басните и взаимовръзката му с житейските конфликти, както и дейст-

веното предназначение на жанра, учениците сами съчиняват басни.

Баснята е литературен жанр, чието възприемане е облекчено поради явно изразеното послание, което тя носи. Въпреки алегоричния характер на изложението и на героите, поуката в нея е определено изведена. Разбира се, независимо от яснотата на идеята, тя се схваща конкретно-ситуативно от всеки възприемащ.

В процеса на обучение специално внимание традиционно се отделя на изясняването на основната мисъл на творбата. Разкриването на алегоричния смисъл на баснята и съответно – определянето на поуката, не е труден процес, тъй като децата имат навици за анализ на народна приказка, придобити в началното училище.

В експерименталното обучение перманентно се съчетават литературен и изпълнителски анализ. Претворяването на литературна творба, подготовката за творчески акт и осъществяването му, се реализират паралелно с другите дейности в часовете.

При комбинирането на литературния анализ с изпълнителски децата се учат да определят изпълнителската задача въз основа на авторското послание. Учениците осъзнават задачата си за изпълнение на творбата, изяснявайки желанието си за промяна в настроението, убеждението, поведението на слушателите. Действената задача се проявява като

ситуативно ориентирана поука. Основната идея на творбата придобива конкретно ситуативен израз при организиране на изпълнителския акт.

Когато учениците изпълняват басни, се поставят в позицията на автора, предават случилото се като наблюдатели, като свидетели на случката. Не се превъплъщават в ролите на героите, а разказват за това какво правят и говорят те. Натоварват думите им със субективната си оценка.

Когато учениците театрализират басните, в игровата конфликтна ситуация действат от позицията на персонажите.

При драматизиране и театрализиране на басните творческият акт се предхожда от осъзнаване на действителните задачи на героите.

Общуването между героите е по-леко и ясно за децата-изпълнителите, отколкото общуването между разказвач и публика. Причината за това е в ясно изразения конфликт между персонажите, който създава благоприятна ситуация за активно словесно и физическо действие.

Децата сравнително леко влизат в ролите, сващат позицията на участниците в конфликта, действат от тяхно име. Идентификацията с героите подпомага осъзнаването на жизнените становища, чиито носители са те. Влизането в ролята подпомага разбирането на позицията на героя, а това е средство за сващане на алегоричното обобщение.

Участвайки в театралната игра, децата осъзнават комуникативната специфика при претворяването на различни литературни родове (драма и епос). Сващат разликата между конфликт между героите и общуване между разказвача и слушателите, научават се да действат различно в двата типа комуникация. На практика разбират отликите между действени задачи на героите в театралното взаимодействие и изпълнителска задача на разказвача.

В края на опитната работа бе извършен контролен експеримент по методика, аналогична на тази от входящия етап.

Проведен бе отново констатиращ експеримент – писмена анкета – отговор на въпроса, провокиращ формулирането на изпълнителска задача, поставен към друго произведение на Ст. Михайловски. Контролният експеримент е извършен при изучаване на баснята “Орел и охлюв”, която по принцип създава за децата трудности при адекватното ѝ декодиране, но въпреки това промените са забележими.

Определено при обучаваните деца се проявява положително развитие в следните насоки: във възприемането на литературната творба; в умението за определяне и формулиране на изпълнителска задача; в изпълнителските изяви.

Обвързването на съдържанието на баснята с жизнения опит на децата подпомага конкретно-ситуативно-

то субективно възприемане и осъзнаване на художествения текст. Това е условие за пълноценното декодиране на текста, за разбиране на произведението и оттам – за неговото завладяващо претворяване. Схващането на алегоричния смисъл на баснята в контекста на конкретна комуникативна ситуация предполага откриването на подходяща изпълнителска задача, а в следствие – и активността на изпълнителския акт.

Констатира се по-сполучливо определяне на комуникативната цел на изпълнението. Ако в началния експеримент 64 % от отговорите на децата и от формулировките на изпълнителска задача са комуникативно ориентирани, в заключителния етап действителен характер имат 92% от определените комуникативни цели.

Формулираните от учениците изпълнителски задачи показват засилена социално-психологическа компетентност. Ситуативното възприемане на творбата провокира вглеждането в качествата на обкръжаващите. Учениците насочват вниманието си към адекватни с проблематиката на басните прояви, които се нуждаят от преобразуване: *"Искам да изпълня тази басня на Жанет, защото само с връзки постига това, което иска. И без това ролята на орела не ѝ прилича. Искам да я променя, да бъде честна и проблемите си да решава сама"* (Диана, V^б) *"Искам да изпълня баснята на тези хора, които се стремят към по-го-*

рен пост. Защото те мамят и какво ли не друго правят да стигнат до по-горен пост" (Ивайло С., V^б).

Във формулировките на действените задачи – частни варианти, отговорите не са унифицирани, а са обвързани с индивидуалните комуникативни социални контакти. Евентуалният реципиент не е стандартен, според модел, подаден от учителя и литературния анализ. Учениците конкретизират възприемащите според собствените си социални взаимодействия. Прави впечатление конкретният адрес, представляващ комуникативна "барьера": *"Аз искам да изпълня тази басня на едно момиче, което се казва Анита и винаги се подмазва на другите деца"* (Златина Б., V^б) *"Искам да изпълня баснята на шефа на баща ми, за да стане по-добър и справедлив"* (Д. Х., V^б) *"Аз искам да изпълня тази басня на моя брат, за да бъде малко по-учтив и никога да не постига целите си чрез подлизурство и надменност"* (Надя Г., V^б).

Забележимата промяна, констатирана в изпълнението, явно е провокирана от съзнателния целенасочен контакт със слушателите.

Засиленият стремеж за въздействие чрез изпълнението е предизвикан от осъзнаването на възприемащите като комуникативна бариера.

Съдържанието на творбата става по-разбираемо и за изпълнителите, и за слушателите поради усещането за съпричастност с проблемите

в произведението и конкретно-ситуативното им възприемане и оценяване.

Изпълнителите, а съответно и слушателите схващат конкретно-субективния подтекст на литературната творба.

Децата изпълняват басните с маниер, близък до разговорната реч – не “рецитират”, а разказват.

Осъзнаването на комуникативното намерение осигурява въздействието чрез словото и прави речта искрена, убедителна, изразителна. След като знаят точно и определено какво искат от слушателите, децата стават емоционални и заразителни. Определянето на изпълнителската задача ги провокира към оказване на въздействие върху събеседника, слушателя. Стремежът им да споделят своите намерения или желаниа ги прави убедителни.

Децата, които определят изпълнителската задача в действено-комуникативен план, са по-активни в изпълнението, осъществяват контакт със слушателите.

Изпълнителите придобиват умения за активно, съзнателно и действено общуване. Засилва се тяхната психоконтактност и психореактивност.

Мотивирането на словесно-изпълнителската дейност пробужда желание за творческа изява.

В резултат на интереса към изпълнителския акт се събужда и интерес към литературата и литературното обучение.

Вследствие на проведеното изследване могат да бъдат направени съответните изводи.

Пълноценното възприемане на баснята като епически литературен жанр е обвързано с активизиране на способността да се откриват посланията на творбите и да се осъзнават конкретно, съобразно жизнения опит.

Изучаването на басни благоприятства създаването на умение за формулиране на действена задача и за осъзнаване на комуникативната същност на литературното и изпълнителското творчество. При комбинирането на литературен и изпълнителски анализ ясно откритата основна идея на творбата придобива конкретен ситуативен израз.

Обвързването на литературното произведение с жизнената позиция на децата подпомага поставянето на изпълнителска задача

Осъзнаването и формулирането на действената задача и преследването ѝ се отразява върху характера на изпълнението.

Експерименталната работа доказва първоначалното мнение, че комбинирането на литературен и изпълнителски анализ при изучаването на басни в пети клас може да подпомогне конкретно-ситуативното възприемане на литературата и съответно – умението да се изяснява действието на словото и способността да се поставя, преследва и постига изпълнителска задача.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Матеева, Н., И. Котова.* Литература за V клас на СОУ. С., 1994.
2. *Пенчев, П.* Словесно-изпълнителско изкуство. Благоевград, 1993.
3. *Пенчев, П.* Изкуството на разказвача. Изпълнение на епически произведения. С., 1978.
4. *Русев, П.* Психология на художественото възприемане. С., 1968.
5. *Станиславски, К. С.* Работата на актьора над себе си, ч. 1, ч. 2. С., 1982.
6. *Тенденции в обучението по български език. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. К. Димчев. Съст. Васева, М. и др. С., 2000.*

FORMING OF SKILLS FOR DEFINING THE PERFORMING TASK IN FABLE STUDYING

GALIA DANTCHEVA, ANNA PETROVA

Summary

The article shows the possibilities of forming skills in students for defining the performing task and for influencing through the speech during interpretation of literature texts. Studying fables in fifth grade gives favorable conditions for such education.

As a result of the experimental work, the personal perception of literature texts is activated, the formation of communicative task skills is developed and the performing abilities of children are improved.